

МЕХАНИЗМИТЕ НА ВЛАСТТА И ФОРМИРАНЕТО НА СУБЕКТА В „ШАХИНШАХЪТ“ (1982) НА РИШАРД КАПУШЧИНСКИ

Йоана Колева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

MECHANISMS OF POWER AND SUBJECT FORMATION IN RYSZARD
KAPUŚCIŃSKI'S *SHAH OF SHAHS* (1982)

Yoana Koleva

Sofia University “St. Kliment Ohridski” (Bulgaria)

ORCID ID: 0009-0007-5555-0754

E-mail: ykoleva@uni-sofia.bg

Abstract: This text examines Ryszard Kapuściński's (1932–2007) literary reportage *Shah of Shahs* (1982) as a work that reveals the mechanisms of power and their impact on the formation of the subject and on the subject's discursive and behavioral patterns. The analysis focuses on the representation of the rule of Iran's last shah, Mohammad Reza Pahlavi, with emphasis on the events following the 1953 coup d'état and before the Iranian Revolution (1978–1979), when repression, the cult of personality, and ideological illusion reach their culmination. The text tests the hypothesis that, through the imposition of mechanisms of power – disciplining, illusory spectacle and sacralization – two types of subjects are formed: one subordinate to these mechanisms and one opposed to them. These subjects, in turn, respond in two ways: through self-censorship and discipline (of the Self and of the Other), or through resistance (an act of dismantling and empowerment).

Keywords: Ryszard Kapuściński, literary reportage, mechanisms of power, self-censorship, Polish literature

Резюме: Настоящият текст разглежда литературния репортаж „Шахиншахът“ (1982) на Ришард Капушчински (1932–2007) като творба, която разкрива механизмите на властта и тяхното влияние върху формирането на субекта и неговите речеве и поведенчески модели. Анализът разглежда представеното от автора управление на последния шах на Иран – Мохамед Реза Пахлави, с фокус върху описаните събития след държавния преврат от 1953 г. и преди Иранската революция (1978–1979), когато репресията, култът към личността и идеологическата

илюзия достигат своята кулминация. Проверява се хипотезата, че чрез налагането на властовите механизми – дисциплиниране, илюзиен спектакъл и сакрализация – се формират два вида субекти – подчинен и противопоставящ се на тях. Те от своя страна реагират по два начина – чрез автоцензура и дисциплиниране (на Аза и на Другия) или чрез съпротива (акт на рушене и овластяване).

Ключови думи: Ришард Капушчински, литературен репортаж, механизми на властта, автоцензура, полска литература

Литературният репортаж „се движи между документалното изображение на действителността и литературното обобщение, като по този начин предлага специфичен синтез и опит за разбиране на непознати за читателя явления“ (Yanev 2023: 213). Подобно непознато, но социално и политически значимо явление през 80-те години на ХХ в. се явява Иранската революция (1978–1979). След държавния преврат през 1953 г., подкрепен и предизвикан от Великобритания и Съединените щати, Мохамед Реза Пахлави утвърждава властта си и постепенно установява авторитарен политически режим в Иран. Управлението му, от гледна точка на упражняваната власт, се характеризира със систематично потискане и изтезаване на населението, култ към личността, контрол върху свободата на словото и създаване на илюзорен образ на напредък и стабилност на държавата. Очакванията на народа за икономически и обществен прогрес не се оправдават дори след провеждането на т.нар. „Бяла революция“, която цели да модернизира държавата и да затвърди управлението на шаха. Това довежда до нарастване на общественото недоволство, бунтове от страна на интелигенцията и засилване на религиозното движение.

Този контекст е развит в литературния репортаж „Шахиншахът“ (1982) на Ришард Капушчински. Чрез преплитане на факти, свързани с историческите събития, и литературно обобщение Капушчински прави опит да улови общите мотиви на социалната и политическа проблематика в страната. Не абсолютизира механизмите на властта, а показва как те се пречупват през отделните специфики като личността на шаха, културния контекст, религиозната традиция и историческото развитие на Иран. Настоящият текст се основава на художественото произведение на Капушчински и анализира представените в творбата властови механизми, свързани с управлението на Мохамед Реза Пахлави. Разкрива се как тези механизми дисциплинират иранското общество и пораждат реакции, вариращи от автоцензура и колективно мълчание до форми на активна съпротива.

I. Дисциплиниране – САВАК

Един от апаратите на властта, въведени при диктатурата на шах Мохамед Реза Пахлави, е САВАК, тайна държавна полиция, изградена върху принципите на изтезаването, подслушването и внушаването на страх. Тя функционира като апарат, който действа чрез два механизма – дисциплина на населението и насилие върху опонентите на режима. От една страна, притежава характер на организация, представляваща „Служба за информация и вътрешна сигурност (на перс.: *Sazman-e Ettela'at wa Amnijat-e Keshvar*)“, „създадена с указ през 1957 г.¹“ (Nowacka 2021: 62), а от друга – функционира като апарат, който репресира и дисциплинира обществото чрез насилие и наблюдение. Както Беата Новацка отбелязва, „освен служителите от САВАК, участващи в арести, разпити, мъчения и убийства“, голяма група служебни лица извън САВАК поемат задачата да убеждават хората „колко опасно може да бъде за тях да представят възгледи, противоречащи на линията на властта“ (Nowacka 2021: 130). Това се реализира чрез изграждането на мрежа от служебни лица извън САВАК, които действат в полза на репресивния орган на реда. Елементите, които задвижват режима на шаха, са както саваковците, така и служебните лица извън тайната полиция, а служебни лица могат да бъдат всички информатори, подаващи донос за някого. Поради това Капушчински определя САВАК като „страхотно развито главоного“, което „навсякъде прилепваше своите смукалца, мишкуваше, душеше, човъркаше, дълбаеше“ (Karuściński 1990: 205).

Налагането на властовия механизъм дисциплиниране се осъществява посредством два образа на дисциплината, прилагани от САВАК и всички негови продължения – дисциплината-блок, която действа чрез репресии, и дисциплината-механизъм, която се опира на метода на наблюдение. В своя труд „Надзор и наказание“ (1975) Мишел Фуко разглежда тези два образа, характеризирайки първия като функциониращ чрез възпиране на злото, прекъсване на комуникациите и отменяне на времето, а втория като „функционален диспозитив, който трябва да подобрява упражняването на властта, като я прави по-бърза, по-лесна и по-ефикасна“ (Foucault 1998: 218). В „Шехиншахът“ пример за дисциплина-блок биха могли да бъдат затворите и залите за изтезания. Посредством тях се прекъсва комуникацията с външния свят, възпира се възприетото от режима зло и се отменя представата за времето. По тази

---

¹ Всички цитати от английски и полски език са мой превод - Б.а.

причина се формира население, което живее в непрекъснат страх от интензитета на мъченията и чувство за несправедливост: „никой не знае доколко може да издържи изтезанията“; „закрити заседания, никаква защита, никакви свидетели и веднага присъда“ (Karuściński 1990: 207). Тяхната подчиненост се основава на страх от физическото насилие, което ще бъде приложено върху тях или техни близки, и загуба на доверие в прилагането на обществения ред и справедливостта на съдебната система. По този начин упражняваната от САВАК власт, основана на дисциплината-блок, формира подчиняващи се субекти, които реагират в посока прекъсване на естествената комуникация помежду си. Създава се например „мълчалив договор“ между съпрузи, който елиминира от разговорите теми с политически характер с цел по време на разпит един от тях да не бъде причина за изтезаването на другия. Тази форма на автоцензура превръща интимното пространство в продължение на репресивния апарат, а дисциплинирането на субекта се осъществява отвътре, чрез самоконтрол и взаимно наблюдение. В произведението на Капушчински се описва състояние на всеобща подозрителност и несигурност, защото, както споделя един от интервюираните, в основата на наказанието може да не стои реален повод и доказателство:

Именно в това се състоеше терорът на САВАК, че можеха да ударят по всеки, че всички бяхме обвинени, понеже обвинението засягаше не деянията, а намеренията, които САВАК можеше да припише на всекиго. (Karuściński 1990: 207)

В резултат се формира недоверие не само към репресивния апарат, но и към самата фигура на шаха, което поражда друг тип субект – противопоставящ се на установения ред: „Целият народ се обяви против шаха, защото за нас САВАК беше шахът, неговите уши, очи и ръце“ (Karuściński 1990: 208). Метафоричната употреба на частите на тялото придава на САВАК телесност и превръща репресивния апарат в продължение на самото тяло на шаха и символично продължение на неговата власт. Властта в лицето на шаха се усеща като всепроникващо и всевиждащо присъствие. Артикулирането на това отношение, от друга страна, може да бъде разгледано като форма на противопоставяне. По този начин народът е в ролята както на подчинен и част от самия репресивен апарат чрез автоцензура, така и противопоставящ се чрез изговаряне на проблемното отношение.

Това обуславя проявата на другия образ на дисциплината, а именно – дисциплината-механизъм. Този образ следва да подобрява упражняването на властта, за

МЕХАНИЗМИТЕ НА ВЛАСТТА..

да бъде по-ефективна, бърза и лесна за прилагане. Фуко разглежда образа като функциониращ заедно с идеята за паноптиката, която представлява концепция, вдъхновена от архитектурния модел на Джереми Бентъм за затвор, с който се увеличава ефективността на надзираването. Затворникът никога не знае дали е наблюдаван, а самият архитектурен модел, паноптикумът, позволява наблюдаваният да е напълно видим, но никога наясно, че е наблюдаван. Сама по себе си паноптиката представлява дисциплинарен-механизъм, чийто главен ефект е:

да поражда у задържания съзнателно и постоянно състояние на видимост [...]. Да постига непрестанен в своите ефекти надзор [...], задържаните да бъдат обхванати в ситуация на власт, чиито носители са самите те. (Foucault 1998: 210)

Ефективността, бързината и улесненото прилагане на властта се концентрират в постоянния надзор, осъществяван едновременно от наблюдаващите и наблюдаваните. Наблюдаваните влизат в ролята на наблюдаващи останалите затворници и самите себе си. Това от своя страна предизвиква две реакции – дисциплиниране на останалите чрез издаване на техните нарушения и самодисциплиниране чрез самонаблюдение и спазване на наложените правила. Съответно се създава необходимост от саморегулиране на поведението и отношение на подчиненост, защото „[о]нзи, който е подложен на едно поле на видимост и знае това, сам поема принудите на властта“, като „въвежда в себе си властовото отношение, в което едновременно играе две роли; става принципът на собственото си подчиняване“ (Foucault 1998: 211). Този подход изключва употребата на сила, защото не му е нужда, за да функционира успешно. Аналогия на този механизъм може да се потърси в произведението на Капушчински – в „Шахиншахът“ той действа чрез САВАК. В този смисъл САВАК, който е „навсякъде и никъде“, действа именно като паноптичен апарат, присъстващ чрез слухове, страх и доносничество. В резултат се създава усещане за постоянен надзор, което води до автоцензуриране и колективно мълчание от страна на обществото:

Опитът ги бе научил, че трябва да избягват гласното произнасяне на думи като: задушно, тъмнина, тежест, [...] глаголи като: легна, лежа, разкряча се, падна (на глава), линия, слабей, [...] изрази (започващи с думата „нещо“) като: нещо куца, нещо не върви, [...], защото всички те – [...] – можеха да представляват алюзия за режима на шаха,

следователно бяха семантично минно поле, на което беше достатъчно само да стъпиш, за да хвъркнеш във въздуха. (Karuściński 1990: 203)

Елиминирането на определени думи или теми, които може да представляват алузия за режима, се дължи на постоянното подозрение на обкръжението в доносничество или в участие в САВАК. Това предизвиква в обществото непрестанното упражняване на контрол върху речта и поведението. Наблюдава се как глаголи като *лежа*, *легна* и *разкрача* се интерпретират чрез неприсъщо за тях значение на недоволство от властта. Преформатирането на значенията в служба на репресивния режим довежда до ситуация, в която езикът губи своята комуникативна функция и се превръща в инструмент за налагане на властовите механизми. По този начин се формира саморегулиращ се субект, който упражнява властта върху себе си поради обзелия го страх, че е вечно наблюдаван и не може да се защити при обвинение. Следователно се появяват ситуации, в които хората се изолират едни от други и взаимно избягват компанията си.

В други случаи саморегулацията се осъществява като активен дисциплинарен механизъм в момента на провеждане на разговор. Пример за това е описаният от Капушчински разговор, в който Махмуд (емигрант в чужбина) задава въпрос за положението в Иран на своя приятел, професор по ботаника, който отклонява въпроса към темата за твърдолистните растения: „След като помислил малко, Каиди отговорил, че от години се занимава само с твърдолистни растения. После почнал да развива тази тема“ (Karuściński 1990: 244–245). Може да се забележи, че е нарушена естествената комуникация между хората, както и възприятието за взаимоотношенията. Отказът на професора да обсъжда поставения въпрос е всъщност едновременно дисциплиниране както на Аза, така и на Другия. Постоянното наблюдение заличава доверието между хората и с това се унищожават възможността за заговори срещу режима. Самият субект, който е наблюдаван, изнема функциите на наблюдаващия и поддържа изпълнението им. Наблюдаваният упражнява власт върху себе си, като се саморегулира, и над другите, като наблюдава тях и дава информация за техните действия. Притежаването на тази власт става причината за параноично чувство: „Това взаимно недоверие е резултат от дейността на САВАК, който години наред нашепва на всеки, че всички са в САВАК“ (Karuściński 1990: 205). Страхът от вечното наблюдение формира субект, който се подчинява, като дисциплинира останалите и автоцензурира действията и думите си. Следователно субектът е подчинен на две нива – на първо място, е подложен на

МЕХАНИЗМИТЕ НА ВЛАСТТА..

репресиите на тайната полиция, а на второ, самият той е елемент от властовия апарат, част е от механизма за налагане на подчинение.

II. Сакрализация на властта

Дисциплинирането на иранското общество да употребява лексика с позитивна конотация по отношение на шаха и неговия режим отвежда до следващия механизъм на властта, а именно нейната сакрализация. След държавния преврат през 1953 г., който е реализиран с помощта на Съединените щати и Великобритания, шахът се завръща от пътуването си до Рим, за да поеме властта в Иран. Преди това обаче той изпълнява религиозен жест спрямо народа, като се „фотографира, опрял ръка на гроба на халифа Али, патрона на шиитите“ (Karuściński 1990: 196). Един от коментиращите тази постъпка пред Капушчински споделя: „Да, нашият светец го изпраща обратно на трона, дава му благословия“, и констатира иронично: „Един религиозен жест – ето с какво той може да спечели нашия народ“ (Karuściński 1990: 196). Потребността да се търси одобрение през „свише поставена“ цел и религиозен жест, който да спечели доверието на народа, може да бъде мислена като необходимост от легитимиране на собствената личност и властта. Образът на шаха, представен в литературния репортаж, е характеризирани основно чрез нуждата от одобрение и признание. Капушчински я проследява както в ранното му управление: „младият шах още от самото начало издигаше паметници на баща си и на себе си“ (Karuściński 1990: 183), така и по-късно: „Напредва онзи, който е по-удобен за шаха, който умее да угодничи, който го убеди в своята лоялност и верноподаничество“ (Karuściński 1990: 226). Следователно липсата на одобрение и приемственост може да бъде причина за насилственото им изискване чрез дисциплиниране в посока употреба на лексика с позитивна конотация.

Възможно е същата тази необходимост да бъде мислена като стремеж към овластяване, при който действа механизъм за компенсиране на липсата на власт. От употребата на негативна лексика спрямо шаха и режима се задейства нуждата от овластяване и респективно утвърждаване на високата позиция в йерархичен план. Добива се усещане за власт чрез положителното мнение на останалите за личността на шаха и режима. Това съответно се осъществява чрез целенасочено търсене на легитимация на собствената личност и режима през сакрализацията на властта. За целта „[т]ой винаги трябва да вижда лица, които засияват, като го виждат, непрекъснато да слуша думи на признание и възхищение“ (Karuściński 1990: 198). Оттук се поражда и

нуждата за уподобяване на Иран до Великите сили през личното уподобяване до владетели, които притежават в неговите очи желания образ. Когато обаче е налице критика, тя бива унищожавана. Поради това в произведението се откроява процес по формиране на субект, подчинен на механизма, който удовлетворява потребността на монарха от признание и възхищение чрез самодисциплиниране. Подчинението се проявява и на материално равнище: „Който искаше да си създаде връзки и да срази конкуренцията, бързаше първи да издигне паметник“ (Karuściński 1990: 185). Привилегировани са тези, които попадат в отношение на подчинение и стават част от изграждането на символите на властта. Изграждането на паметник действа като материална проекция на дисциплинирания субект, който е в отношение на подчиненост. През акта на строене, той създава материалния символ на собственото си подчинение и поддържа култа към личността.

Друг пример за това виждаме при описаната от Капушчински репродукция на картина, на която монархът е нарисован „в поза ала Наполеон“, а картината е разпространявана „от иранското Министерство на информацията (ръководено от САВАК), защото то [картината, бел. авт.] трябваше да получи одобрението на монарха, който обичаше такъв тип сравнения“ (Karuściński 1990: 218–219). В „Шехиншахът“ Капушчински разглежда личността на шаха и през потребността от култ към собствената му личност и сакрализация на властта, като дава оценката, че действа „механизъмът на компенсацията“ – „шахът търсеше в света това, което не можеше да намери в собствената си страна: признание, одобрение“ (Karuściński 1990: 199). Механизъмът на сакрализация съответно действа чрез целенасочено компенсиране на липсата на обществено доверие посредством религиозни и символни практики за легитимация на властта и поддържане на култа към личността. Чрез религиозни жестове, монументални репрезентации и непрекъснато възпроизвеждане на позитивно натоварена лексика властта се представя като утвърдена „свише“ и следователно неподвластна на оспорване. Сакрализираната фигура на шаха престава да бъде възприемана като политически субект и се превръща в символ, чиято поддръжка зависи от непрекъснато възпроизвеждане на илюзията за величие.

От друга страна, формирането на противопоставящ се на механизма субект виждаме при неподчинението на народа чрез акт на рушене. Разрушаването на паметниците от страна на гражданите може да се мисли като разрушаване на материалните символи на собственото им подчинение. Според Дарио Гамбони разрухата на паметниците на властта се превръща в символ на метафоричното ѝ рухване, като

МЕХАНИЗМИТЕ НА ВЛАСТТА..

„[с]рутването на образите функционира като акт на възмездие, упражнявано от мнозината безсилни срещу малцината, но силни – от живите срещу вкаменените“ (Gamboni 2018: 449). Актът на рушене може да бъде мислен като символично овластяване над лика на владетеля и преминаване от ролята на подчинен в тази на властимащ. Подобна реакция от страна на народа може да се забележи и при двамата владетели от династията Пахлави, при които паметниците са събаряни и наново изградени многократно. Влагат се усилия и задълбочено проучване на самите паметници, а самият акт на рушене се ритуализира:

Тогава бях момче и помагах на баща си, който заедно със съседите разрушили паметника, издигнат от самия Реза Хан в нашия квартал. Мога да кажа, че това беше моето бойно кръщение. (Karusiński 1990: 183)

Вижда се поколенческо предаване на акта на рушене и неподчинение. Чрез поемането на власт над символите на властовия механизъм се създава субект, който се противопоставя и залага в своята памет и наследство това противопоставяне. В резултат в производението се внушава идеята, че въпреки старанието и усилието на властта да затвърди добрия образ на шаха, в паметта на народа се съхранява знанието за случилото се. По този начин символично се добива контрол над режима и шаха и може да се говори за тяхното овластяване. Следователно сакрализацията функционира като допълващ механизъм на дисциплинирането. Чрез нея, от една страна, се формират субекти, които създават на материално равнище символите на собственото си подчинение, а от друга – се поражда субекти, които се противопоставят чрез акта на рушене.

III. Илюзия и спектакъл

Поради стремежа на шаха да легитимира едновременно властта и собствената си личност пред народа в публичния му образ се поражда противоречие. Шахът започва да борави с механизми на илюзийния спектакъл, които влизат в противоречие с реално упражняваната от него власт. Режимът систематично преследва духовната опозиция, но в опит да постигне общественото одобрение демонстративно шахът се представя като ревностен мюсюлманин, което изначално е далечно от неговата политика и публичния му образ:

От една страна, преследва духовната опозиция, а от друга – непрекъснато търсейки популярност – тръби, че е ревностен мюсюлманин, непрекъснато ходи на поклонение на светите места, потъва в молитви и търси благословията на моллите. (Karuściński 1990: 238)

Религиозността се превръща не в израз на лична вяра, а в спектакъл, който е предназначен да прикрие репресивния характер на режима и да създаде илюзия за морална и духовна принадлежност с цел да бъде по-добре възприет от иранското общество.

Механизмът на илюзия и спектакъл се проявява още в управлението на неговия баща Реза Хан. Създава се илюзия за напредък и спектакъл за действителност, която е без реален напредък в обществен план. Народът остава „беден и апатичен“, въпреки че Реза Хан „строял шосета и железопътни линии, училища и обществени сгради, летища и нови квартали в градовете“ (Karuściński 1990: 174–175). Стремжът към просперитет може да бъде мислен като спектакъл, който се режисира от властта. Тези действия служат според Ги Дебор „като пълно оправдание за условията и целите на съществуващата система“ (Debord 1995: 13). Налице е контрол върху възприятието чрез илюзиен спектакъл, реализиран чрез пропаганда, фалшива модернизация и медийна фасада. Спектакълът се проявява като „огромна позитивност, недостижима и неоспорима. [...] Отношението, което той изисква, е същото пасивно приемане, което вече е осигурил чрез своята привидна неоспоримост“ (Debord 1995: 15).

Подобна позитивност, с която властта цели да е недостижима и неоспорима, се забелязва при налагането на фалшив оптимизъм. В производението това прикриване на реалността (бедността, насилието, репресиите) е представено чрез въведената илюзия за оптимизъм и изискваната от народа убеденост в тази илюзия. Това се случва чрез пропаганда за стабилност, просперитет и единство, като пример за подсигуриването ѝ е забраната за употреба на лексика с негативна конотация, която може да бъде възприета като алюзия за режима на шаха. Регулирането се осъществява от САВАК: „САВАК цензурираше печата, книгите и филмите“ (Karuściński 1990: 204). Налага се външна цензура чрез контрол върху свободата на словото. Интернализирането на тази цензура и участието в илюзията и спектакъла отвеждат до формирането на субект, подчинен да „играе“ в спектакъла и метафорично да дисциплинира избора си на „реплики“.

Друг пример е т.нар. „Бялата революция“ – програма, целяща модернизацията и икономическото развитие на Иран. Беата Новацка посочва, че тази революция

МЕХАНИЗМИТЕ НА ВЛАСТТА..

предполага „предоставяне на земя на селяните, приватизацията на промишлени предприятия, еманципация на жените и достъп до всеобщо образование“ (Nowacka 2019: 200). Въпреки това не се стига до развитие на страната, а по-скоро до упадък на властта:

Докато подготвя революцията си, владетелят живее в един нереален свят (който Капушчински брилянтно предава с помощта на гротескно, наподобяващо рефрен, повтарящо се вметнато изречение: „за което шахът не знаеше...“) и не взима предвид дългосрочните последици от действията си. (Nowacka 2019: 200)

Акът на реформиране от страна на шаха е видян като спектакъл, който цели да заздрави и диктатурата. В опита си да утвърди илюзията за развитие властта всъщност формира противопоставящ се на механизмите ѝ субект, за когото: „Великата Цивилизация или с други думи – Революцията на Шаха и Народа, беше преди всичко Великият Грабеж“ (Karuściński 1990: 224). Формира се съзнание свободно от участие в спектакъла на властта. Това се случва и с участието на самата власт, тъй като идеята за напредък и развитие на страната не се осъществява наистина, а условията за обществото не търпят прогрес:

В Техеран почват да никнат суперлюксозни квартали, чийто комфорт трябва да смае всеки чужденец. Тези квартали израстват в същия град, в който на други улици цели семейства са се сврели на няколко квадратни метра, при това без осветление и канализация. (Karuściński 1990: 227)

Може да се забележи един парадокс – модернизацията, която трябва да развие страната и да облекчи обществото, е единствено илюзиен спектакъл за напредъка и развитието на Иран. Неминуемо това довежда до отношение на власт–знание, при което противопоставящият се на властта субект поема ролята на властимащ чрез символично придобиване на познанието извън илюзията. В своята същност този субект може да се мисли като противопоставящ се чрез упражняваната от него символична власт над образа на шаха (рушенето на паметниците) и знанието за същността на режима (излизане от илюзията и прекъсване на спектакъла).

Анализът показва, че властовите механизми – дисциплиниране, сакрализация и илюзиен спектакъл, представени в „Шахиншахът“, формират дисциплинирано общество, което реагира в две посоки – подчинение чрез самодисциплиниране,

автоцензура и мълчание, от една страна, и противопоставяне чрез акт на рушене и символично прекъсване на спектакъла, от друга. Наложеният контрол и цензура върху словото нарушават естествената комуникация между хората, като по този начин прекъсват социалните и междуличностни връзки и превръщат автоцензурата и мълчанието в доминиращи форми на социално поведение, чрез които властовите механизми се интериоризират и възпроизвеждат. Субектът, превърнал се едновременно в обект и носител на властта, упражнява контрол както върху себе си, така и върху другите. Разкрива се възможност за прекъсване на подчинеността чрез прекъсване на спектакъла. Актът на рушене на символите на властта и отказът от участие в спектакъла функционират като форми на символично овластяване, в чиято основа стои познанието извън илюзията.

Библиография

- Debord 1995*: Debord, G. *The Society of the Spectacle*. Transl. D. Nicholson-Smith. New York: Zone Books, 1995.
- Foucault 1998*: Foucault, M. *Nadzor i nakazanie. Razhdaneto na zatvora*. Prev. P. Staynov, A. Koleva. Sofiya: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 1998. [Фуко 1998: Фуко, М. Надзор и наказание. Раждането на затвора. Прев. П. Стайнов, А. Колева. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1998]
- Gamboni 2018*: Gamboni, D. *Upadek komunistycznych pomników*. Tłum. M. Napiórkowski. – In: *Antropologia pamięci*. Red. P. Majewski, M. Napiórkowski. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2018.
- Kapuściński 1990*: Kapuściński, R. *Imperatorat; Shahinshahat*. Prev. B. Lingorska. Plovdiv: H. Danov, 1990. [Капушчински 1990: Капушчински, Р. Императорът; Шахиншахът. Прев. Б. Лингорска. Пловдив: Христо Г. Данов, 1990.]
- Nowacka 2019*: Nowacka, B. *Rewolucja biała, czerwona i czarna: o „Szachinszachu” Ryszarda Kapuścińskiego*. – In: *Historia, biografia, literatura: studia i szkice o literaturze polskiej XX i XXI wieku*. Red. E. Dutka, M. Kisiel. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2019.
- Nowacka 2021*: Nowacka, B. *Glosy do Szachinszacha Ryszarda Kapuścińskiego*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2021.
- Yanev 2023*: Yanev, K. *Marginalniyat Drug v postsavetskoto prostranstvo (Nablyudeniya varhu polskiya literaturen reportazh za Iztoka)*. – *Balkanistichen Forum*, 3/2023, 212–228. [Янев 2023: Янев, К. Маргиналният Друг в постсъветското пространство (Наблюдения върху полския литературен репортаж за Изтока). – Балканистичен Форум, 3-2023, 212–228.]